

ГУЛЬПА ДІАНА

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Література стародавнього Єгипту

*навчально-методичний посібник для студентів
I-го курсу угорського відділення
Гуманітарно-природничого факультету
(з угорською мовою навчання)*

Ужгород
2009

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГУМАНІТАРНО-ПРИРОДНИЧИЙ ФАКУЛЬТЕТ
(З УГОРСЬКОЮ МОВОЮ НАВЧАННЯ)
КАФЕДРА УГОРСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

ГУЛЬПА ДІАНА

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Література стародавнього Єгипту

*навчально-методичний посібник для студентів
I-го курсу угорського відділення
Гуманітарно-природничого факультету
(з угорською мовою навчання)*

Ужгород
2009

УДК
Д
ББК

Навчально-методичний посібник містить короткий виклад історії стародавнього сходу, література стародавнього Єгипту. У ньому розкриваються особливості суспільно-політичного, соціально-економічного розвитку Єгипту, дається характеристика культури, релігії, театру. Студенти мають можливість ознайомитися з літературною спадщиною стародавнього Єгипту.

Рецензенти: Горват К.І., кандидат філологічних наук, доцент;
Дерке М.Ж., кандидат філологічних наук, доцент.

Відповідальний за випуск: Лизанець П.М., доктор філологічних наук, професор.

Рекомендовано до друку Вченою радою гуманітарно-природничого факультету (з угорською мовою навчання). Протокол №3 від 03 грудня 2009 року.

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYÜGYI MINISZTERIUMA
UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM
MAGYAR NYELVŰ HUMÁN ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR FILOLÓGIAI TANSZÉK

Hulpa Diána

AZ ÓKORI KELET IRODALMA
AZ ÓKORI EGYIPTOM IRODALMA

Módszertani segédeszköz
az elsőéves magyar szakos egyetemi hallgatók számára

Ungvár
2009

TARTALOM

Bevezetés.....	2
1. A keleti irodalom. Egyiptom irodalma.....	4
1.1. Az ókori Egyiptom társadalmi-politikai, gazdasági helyzetéről.....	5
1.2. Művészet az ókori Egyiptomban.....	6
1.3. Az ókori egyiptomiak hitvilága.....	8
1.4. Színház és színjátszás az ókori Egyiptomban.....	10
I. Az Óbirodalom kora.....	12
2.1. Az Óbirodalom-kori irodalmi hagyomány.....	13
2.2. Vallási és didaktikus irodalom az Óbirodalom korában.....	14
II. A Középbirodalom kora.....	17
3.1. A klasszikus irodalom kora.....	17
3.2. Költészet a Középbirodalom korában.....	20
3.3. Az elbeszélő és meseirodalom a Középbirodalom korában.....	21
III. Az Újbirodalom kora.....	23
4.1. Vallási irodalom az Újbirodalom korában.....	24
4.2. Az egyiptomi népmese az Újbirodalom korában.....	25
4.3. Szerelmi líra az Újbirodalom korában.....	26
IV. A Későbirodalom kora.....	27
5.1. A démotikus irodalom kora.....	27
5.2. A kopt irodalom kora.....	28
Összegzés.....	29
Kötelező olvasmányok.....	31
Hivatkozott irodalom.....	32

Bevezetés

A világirodalom történetében meghatározó szerepe van az ókori irodalomnak. A klasszikus ókor a közhasználatban a közel-keleti, az egyiptomi, a görög, a római birodalmak történetét és irodalmát jelenti, időben az ősközösségi viszonyok felbomlásával kezdődik, a római birodalom bukásával (476) ér véget. [Új magyar lexikon 5., 251. o.]

Módszertani segédkönyvünkben az egyiptomi irodalommal foglalkozunk a „Kelet irodalma” c. stúdium keretében. Az egyiptomi irodalomban való tájékozódás megtanít arra, hogy az irodalmat nemcsak egy nemzet, korszak keretein belül kell értelmeznünk, hanem egységében, folyamatában, így érthetjük meg a múltat és a jelent. Olyan korai civilizáció társadalmi-politikai helyzetével, történelmével, vallásával, irodalmi, kulturális hagyatékával foglalkozunk, amelynek ismerete minden kultúremler számára elengedhetetlen. A kulturális, irodalmi ismeretanyaggal ráirányítjuk a hallgatók figyelmét arra, hogy korunk irodalmi kezdetei visszanyúlunk az ókori keleti kultúrába.

Az egyiptomi irodalom olyan része a világirodalom történetének, amellyel az iskolai irodalomtanítás nem foglalkozik. A segédkönyv ezért taglalja az ókori Egyiptom jelentősebb korszakait: az Óbirodalom, a Középbirodalom, az Újbirodalom és a Későbirodalom korát. Szólunk a jelentősebb történelmi, társadalmi-politikai eseményekről, mint például Egyiptom két részre szakadásáról, a hikszoszok betöréséről vagy *Amenemhat* monoteista törekvéseiről. Vizsgáljuk az ókori egyiptomiak vallását, túlvilágról és életről vallott nézeteit, vágyait, törekvéseit. Kitérünk a szóbeli és az írott irodalomra, különös tekintettel a különböző irodalmi műfajokra és a fennmaradt szépirodalmi, vallási, politikai stb. szövegekre. A témákat ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK zárják, amelyek segítségével a hallgatók ellenőrizhetik és kiegészíthetik tudásukat. A módszertani segédkönyv végén a hivatkozott, a javasolt irodalom mellett szerepel az elsajátításra szükséges olvasmányok jegyzéke is.

A történelmi, társadalmi-politikai helyzet megismerésében nagy segítséget nyújt *A kultúra világa* c. kiadvány szerk. Lukács Ernőné, a kilenc kötetes *История всемирной литературы*, szerk. I. Sz. Braginszkij, *История древнего востока*, szerk. V.I. Kuziscsina stb. A korabeli vallási, kulturális élet rejtelseibe Dobrovits Aladár *Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban*, valamint Kákosy László *Varázslás az ókori Egyiptomban* c. művei nyújtanak betekintést. Az irodalommal kapcsolatban Dobrovits Aladár *Óegyiptomi novellák*, Goldziherné Freudenberg Mária *Óegyiptomi mesék*, valamint a Sz. D. Артамонов *Литература древнего мира* c. kiadványából szerezhethetünk értékes információkat.

A tananyag elsajátításában elengedhetetlen a szövegismeret, a témával kapcsolatos kritika irodalom olvasása, feldolgozása, értékelése. Esetünkben elsősorban a korban született

legjelentősebb szépirodalmi alkotásokról van szó. Fontos a szövegek keletkezési korában való tájékozódás, a stílselemzés stb., hiszen csak ezek birtokában beszélhetünk befogadói élményről.

Jelen módszertani segédkönyv azokat a történelmi, társadalmi-politikai, gazdasági, katonai, vallási, művészeti, irodalmi folyamatokat tárja fel vázlatos formában, amelyek az ősközösségi társadalomtól egészen az i. sz. IV. századig jellemezték Egyiptomot. Ezáltal olyan kultúrába nyerhetnek betekintést, amelynek hagyatéka a mai napig ámulatba ejt, s amelynek felfedezése máig tart.

1. A keleti irodalom. Egyiptom irodalma

Történelmi mértékkel mérve még nem is olyan régen, a 19. századig nem sok információnk volt a keleti irodalommal kapcsolatban, ezalól nem képezett kivételt az egyiptomi irodalom sem. A kelet világáról csak részinformációink voltak, főképp, ami az egyiptomi, sumér, akkád, ugariti stb. irodalmat illeti, amelyek hitelessége szintén kétséges volt. Ezek többnyire az antik történetírók, például Hérodotosz írásaiból vagy a Biblia szövegéből volt ismert. Az archeológiai, filológiai és történelmi kutatásoknak köszönhetően mára a helyzet megváltozott. Ehhez a változáshoz hozzájárult többek között **Jean-François Champollion** francia orientalista, egyiptológus felfedezése, aki megfejtette az egyiptomi hieroglif írást, megalkotta az óegyiptomi nyelv első nyelvтанát és szótárát. Fontos megemlíteni az 1852-es dátumot, amikor is nyilvánosságra került az első egyiptomi szépirodalmi alkotás, „A két testvér története”, amellyel szertefoszlott az a tévhit, miszerint az ókori Egyiptom semmilyen irodalmi hagyatékot nem tud felmutatni sem a líra, sem a próza terén. Megdőlt továbbá az a tévhit is, miszerint az európai irodalom gyökerei kizárólag az antikvitásból táplálkoznak, az pedig mindentől, elsősorban a keleti hatástól mentes irodalmi hagyományt, kultuszt hozott létre.

Más a helyzet a kínai, a japán, az indiai irodalom esetén, hiszen ahol történelmi, kulturális, irodalmi folytonosságról beszélhetünk, függetlenül attól, hogy itt is vannak fehér foltok.

A Kelet irodalmának tanulmányozásakor a történelmi és irodalomtörténeti hagyomány is az egyiptomi irodalom vizsgálatával kezd, hiszen az egyik legősibb kultúráról van szó (i.e. III. évezred – i.e. 30.), s ez az az irodalom, amely a leginkább hatott az európai irodalom fejlődésére, s a mai napig megőrizte aktualitását.

Már maga az „egyiptomi irodalom” mint fogalom is sok kérdést vet fel, hiszen olyan műveket is a szépirodalom körébe sorol, amelyek műfajuk vagy mondanivalójuk tekintetében a mai értelemben nem tartoznának a szépirodalom körébe, mint például: az önéletrajzi felirat, az intelem, a vallásos himnuszok, a piramisok falaira vésett történelmi, politikai tartalmú feliratok. Esztétikájuk és a tisztán emberi megnyilvánulás, ami a sajátjuk, mégis a szépirodalom körébe emeli őket.

Az egyiptomi irodalom különlegessége, hogy az írásrendszerek sokfélesége mellett mindig megőrizte nyelvi egységét, egyetlen kivétel a kopt nyelv, ami azért is fantasztikus teljesítmény, mert a világ egyik legősibb nyelvéről beszélünk.

M. A. Korosztovcev, a kilenc kötetes История всемирной литературы (A világirodalom története) az egyiptomi nyelv fejlődésében öt korszakot emel ki [M.A. Коростовцев 1983: 55]:

- I. óegyiptomi nyelv – hieroglif
- II. klasszikus nyelv – hierotikus
- III. újegyiptomi nyelv – hierotikus
- IV. démotikus nyelv – démotikus írás
- V. kopt nyelv – kopt írás

M. A. Korosztovcev Egyiptom történetét illetően négy korszakról beszél, ezek a történeti korszakok az egyiptomi irodalom korszakaival, ezek a következők [M.A. Коростовцев 1983: 55]:

- I. Óbirodalom kora – i.e. III. évezred
- II. Középbirodalom kora – i.e. XXII. –XVI. század
- III. Újbirodalom kora – i.e. XVI. – VIII. század
- IV. Későbirodalom kora – i.e. VIII. – i.sz. IV. század.

Az egyiptomi történelem kronológiáját illetően a tudósok véleménye a mai napig megoszlik.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Kinek a nevéhez fűződik a hieroglif írás megfejtése? Készítsenek rövid beszámolót felfedezésének és munkásságának jelentőségéről!
2. Hány korszakra osztható fel Egyiptom története? Melyek ezek?
3. Hány korszakot emelünk ki az egyiptomi nyelv fejlődésében? Jellemezzék a korszakokat!

1.1. Az ókori Egyiptom társadalmi-politikai, gazdasági helyzetéről

Az ókori Egyiptom Afrika északkeleti részén, a Nílus alsó folyása mentén egy völgyben terült el. Ma az Egyesült Arab Köztársaság része. Földrajzi fekvése miatt az ókori világban viszonylag elszigetelt helynek számított. Az előásztai népek Egyiptomot Magannak vagy Muszurnak nevezték, míg az egyiptomiak Ta Kemetnek vagyis Fekete földnek. Az Egyiptom megnevezés a görögöktől származik, akik Egyiptomot a „Nílus ajándékának” tartották [B.И Кузицина 1979: 12].

A Nílus gyakori áradása következtében az itt lakó törzsek már nagyon korán, az i.e. VI. évezredben rákényszerültek a vízelvező és vízgyűjtő rendszer kiépítésére. Ennek és a kedvező földrajzi viszonyoknak köszönhetően ezen a területen a halászat és vadászat mellett nagyon hamar jól működő, fejlett gazdálkodásra berendezkedett életformára tértek át. Egyiptom történelmében kulcsfontosságú szerepet játszott a kereskedelem is, hiszen az afrikai és ázsiai kereskedelmet Egyiptomon keresztül bonyolították le.

Az i.e. IV. évezred első felében (az ún. első predinasztikus korban) már általánossá vált a földhözköttöt életforma. Egyre több nagyobb település jött létre, egyre inkább elvált a földművelés a kézműipartól, ami végeredményben a társadalom rétegződéséhez vezetett. Az i.e. IV. évezred második felében (az ún. második predinasztikus korban) Egyiptom területét 42 nóm (törzs) alkotta, Felső Egyiptomot 22, Alsó Egyiptomot 20. Ezek egyesüléséből az évezred végére két rabszolgotartó állam jött létre, amelyek folyamatos harcban álltak egymással, s amelyek egyesítése

egy szilárd központosított hatalom alatt több dinasztia politikai célja volt. Ebben az időben indul el a társadalom rétegződése is, három osztály alakult ki:

1. a kiváltságosoké – ide tartozott a politikai elit, az egyházi és a jómódú réteg;
2. a szabadoké – ide a politikailag, gazdaságilag szabad réteg tartozott, földművesek, kereskedők stb.;
3. a rabszolgáké – ide a hadifoglyok, valamint a nemzetség azon tagjai tartoztak, akik politikai, gazdasági vagy más okból elveszítették szabadságukat.

A társadalmi rétegződés végeredményben magával hozta az állami apparátus mint irányító szerv szükségét, az Óbirodalom korában pedig az I. dinasztia és **Menezs** fáraó uralkodása alatt egyesült Felső- és Alsó Egyiptom, ami erőteljes központosított államhatalom létrejöttéhez vezetett.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Hol terült el az Ókori Egyiptom?
2. Milyen gazdálkodásra rendezkedtek be az egyiptomiak az i.e. IV. évezredben?
3. Ismertesse az Ókori Egyiptom társadalmi berendezkedését az i.e. IV. évezredben!
4. Ki volt az I. dinasztia megalapítója? Beszéljen uralkodásának eredményeiről!

1.2. Művészet az ókori Egyiptomban

Az egyiptomi művészettel kapcsolatban gazdag építészeti, képzőművészeti hagyományról beszélhetünk. A művészet iránti vonzódás ősidők óta az egyiptomi ember sajátja volt. Mindennapjainak, vágyainak, törekvéseinek, hajlamainak kifejezőeszközeül szolgált, s egyben a múlt, a jelen őrzője, átörökítője, a jövő hírvivője volt. Ennek bizonyítékát már az ősközösségi társadalomban felfedezhetjük, elsősorban a háztartási, harci eszközök primitív díszítésében. A korai művészeti alkotásokban jellemző a részletekre is odafigyelő realiztikus ábrázolásmód, hagyományteremtés, valamint a jelenetek frontális megjelenítése. Főleg a nílusi tájat, halász- és vadászcenákat, ember- és állatfigurákat örökítették meg. Az emberábrázolásban, az archaikus kor hagyományaihoz híven az alak szemből, a fej és a láb ábrázolása pedig profilból (oldalnézetből) történt.

Az osztálytársadalom kialakulásával a művészet szerepe és funkciója is megváltozott. A mindennapi élet jeleneteinek ábrázolását politikai tartalmú, a fáraó és a mindenkorai kiváltságosok dicsőségét, mindenhatóságát, a fáraó isteni mivoltát, hatalmát hirdető ábrázolásmód váltotta föl. Az ilyen jellegű változás a művészetet politikai, ideológiai eszközzé tette. Ekkor teremtik meg az uralkodói portréfestészet hagyományát, amely a fáraó természetfeletti erejét, nagyságát, szigorúságát hangsúlyozza a monumentális alkatokkal, félelmet keltő arcvonásokkal. Ezzel az eszközzel élt az építészet is. Már az Óbirodalom korától nyomon követhetőek a szédítő méretek, a

mindent átható monumentalitás, főképp a piramisok és a tisztségviselők temetkezési helyei az úgynevezett masztabák esetében (téglalap alapú, meredek falú, lapos tetejű csonkagúla), amelyek máig az egyiptomi építészet védjegyéül szolgálnak.

A piramis ősének a lépcsőzetes piramist tartják, leghíresebb emléke **Dzsósz** fáraó piramisa. Később ezeket a sziklapiramisok váltották fel. A piramisépítés legmonumentálisabb emléke **Kheopsz** fáraó 146 méter magas piramisa. A piramisokat monumentális – a fáraót, feleségét és különböző egyiptomi isteneket ábrázoló – szobrokkal díszítették. A egyiptomi szobrászat remekművének számít az oroszlántestű, emberfejű Szfinx. Az egyiptomi művészetben mind a piramisok, mind a masztabák falait falfestményekkel, domborművekkel díszítették. Ezek többnyire a halott földi életének egy-egy jelenetét elevenítették meg, a fáraók esetén túlvilági életét is megidéztek. A szobrászatban megfigyelhető a realiztikus emberábrázolásra való törekvés.

A festészet az Óbirodalom korától elsősorban vallási eszközként szolgált, közvetítő szerepet töltött be az egyház és a hívők között, mintegy az írás, olvasás funkcióját töltötte be. A festészet esetében nem annyira a forma, mint inkább a szín dominált, hiszen annak jelentéshordozó szerepe volt. Az ábrázolásban a síkszerű megoldást választották, az egymás mögötti elhelyezkedést egymás fölé helyezve valósították meg. Az Óbirodalom korában a festészetben is közkedveltek voltak az állatábrázolások.

A Középbirodalom korában a labilis társadalmi-politikai helyzet következtében a művészetben ismét a vallási tematika uralkodik. A szobrászatban a vájt relief technika hódít, tematikailag (a festészethez hasonlóan) a túlvilági ítélet, a túlvilági élet foglalkoztatja az alkotókat. A vallási gondolkodással hozható összefüggésbe az urébtí szobrocsonka, amelynek feladata az égi bíróság előtt válaszolni a halott életbeli magatartását firtató kérdésekre. Ezek a szobrok többnyire fából készültek, rituális szövegeket, valamint a halott életéből vett jeleneteket tartalmaztak.

Az Újbirodalom kori művészetre a változatosság jellemző. Továbbra is a vallási tendencia uralkodó mivoltáról beszélhetünk, igaz egyre inkább teret hódít a világi tematika is. Az építészetben a piramisépítést felváltják a sziklafalba vésett sírlabirintusok. Virágkorát éli a templomépítés, ami a vallási és a politikai hatalom fő szimbóluma volt. A kor leghíresebb sziklatemploma az i.e. 13. századból való **Abu Szimbel-i**.

A festészetben, a templomfestészet mellett teret hódítanak az önálló nagyméretű kompozíciójú alkotások. Tematikájuk változatos, a hétköznapi jelenetek mellett a természetábrázolásra is nagy hangsúlyt fektetnek.

A Későkorban a művészet hanyatlásáról és a korábbi hagyományokhoz való visszatéréséről beszélhetünk.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Sorolja fel a korai egyiptomi művészeti hagyomány néhány jellemző vonását!

2. Mi jellemzi az Óbirodalom korának művészeti törekvéseit?
3. Ismertesse a Középbirodalom kori művészetet!
4. Sorolja fel az Újbirodalom kori művészet főbb jellemzőit!

1.3. Az ókori egyiptomiak hitvilága

Az ókori Egyiptom hitvilága történeti, társadalmi fejlődésének kezdetén más népekhez hasonlóan a többistenhit kultuszára, s a túlvilági életbe vetett hitre épült. Vallási gyakorlatára a totemizmus és a szellemősök tisztelete jellemző. Fejlődésének kezdetén a fetisizmus nyomai is megtalálhatók.

Ahhoz, hogy képet alkothassunk az ókori egyiptomi hitvilágról, rituálékról, hagyományokról sokban hozzájárulnak a különböző korok vallási szövegei: a szarkofágokban, piramisok falán, az urébtí szobrocskán található szövegek, vallási himnuszok, stb., valamint a későbbi korokban összeállított vallási gyűjtemények, mint például a *Halottak Könyve*.

Az egyiptomi emberek vallási elképzelései szerint kelet, a napfelkelte összefüggésében az élet, a születés, az újjászületés helyszíne – az Isten országa; nyugat a napnyugtával azonosítva a halál, az alvilág birodalma.

Az egyiptomi irodalom jelentős része az istenek mítoszával kapcsolatos.

Az egyiptomi mitológiai istenek [Székely Béla 1975: 1214]:

Nun – a teremtő Isten, az ősvíz
Ré v. Átum, Ámon – Egyiptom legfőbb istene, napisten
Su, Nun és **Ré** fia – a levegő istene
Tefnut, Su testvére és neje – a nedvesség oroszlánfejű istennője
Geb, Su és **Tefnut** gyermeke – a föld istene
Nut, Su és **Tefnut** gyermeke – az ég istennője
Mut, Ámon-Ré neje, keselyűfejű istennő – az istenek anyja
Honsz, Mut és **Ámon-Ré** gyermeke – a hold istene
Ptah – a mesterségek és művészek védnöke
Szemet, Ptah felesége, oroszlánfejű – pusztító istennő
Hathor – a szerelem és szépség tehénfejű úrnője, a bőség istennője
Máát – a jog, a rend istennője, az ég, a föld és az Alvilág úrnője
Thot – az írás, az idő, a jog ibiszfejű istene
Mont – harci istenség

Onurisz – a vadászat, vérontás istene
Áton – a napkorong, az üdvösséget adó napisten
Ozirisz – az Alvilág ura
Izisz – **Ozirisz** neje és nővére – az istenanya, az életet adó női elem
Ápisz v. Szárápisz – a teremtő erő
Hórusz, Ozirisz és **Izisz** fia – az ég sólyom alakú ifjú ura
Szét, Ozirisz fivére és gyilkosa – a vihar, a halál, a sivatag istene
Neftisz, Szét neje és nővére – **Izisz** segítője
Szokárisz – az Alvilág bejáratánál örökdő sólyom
Nofertum, Ptah és **Szehmet** lánya – az ifjúság jelképe
Hnum, kos alakú v. fejű isten – ő formálta agyagból az emberi testet
Heket, Hnum neje – a szülés békafejű istennője

Bubasztisz, macskafejű istennő – az életöröm megtestesítője
Bész – törpe, védődémon
Szobek, krokodil alakú – termékenység isten

Utó v. Buto – Alsó-Egyiptom védnöke, kígyóistennő
Nehbet – keselyűistennő, Felső-Egyiptom védnöke
Anubisz, sakál v. kutya alakú, fejű – a balzsamozás védnöke
Amentet – az Alvilág megszemélyesítője
Hentamentiu – a temetők, a halottak istene

Toerisz – védőisten, a szülés patrónusa
Hápi – a Nílus megtestesítője, aki biztosítja Egyiptom Földjének termékenységét
Imhotep, Ptah fia – a tudomány istene

Az egyiptomi vallás érdekessége, hogy társadalmi fejlődésének korai szakaszában az isteneket egy-egy állattal azonosítva állati alakban ábrázolta, társadalmi fejlődésének magasabb fokán az istenek emberi alakot öltöttek, igaz, állatfejük továbbra is megmaradt.

Az ókori egyiptomiak hitvilága a túlvilágról vallott nézeteikre épült, abból táplálkozott. A túlvilági élettel kapcsolatban az egyik legfontosabb feladatnak tartották a test megfelelő konzerválását, vagyis eredeti, földi állapotában való megtartását, hiszen hitük szerint a túlvilág nem volt más, mint a földi élet folytatása. Ennek érdekében a halottak testét bebalzsamozták, mumifikálták, a legközelebbi rokonok pedig gondoskodtak arról, hogy a halott mellé a túlvilági életben szükséges dolgokat is eltemessék. Vallási rítusuk sajátja az áldozatbemutatás is, amelyet a sír mellett megépített szentélyben végeztek el. A Középbirodalomtól datálható az a szokás, amelynek értelmében a halott mellé rabszolgát vagy szolgát szimbolizáló agyagszobrocskákat temettek, feladata a halott túlvilági szolgálata. Mivel az egyiptomi ember életének legfontosabb állomása a halál volt, ezért egész életét a vele való találkozásra való felkészülés hatotta át. Első lépésként sírhelyét kellett megépítenie, ezt követően pedig kifaragnia urébtí szobrocskáját, amely helyette tett vallomást földi életéről **Ozirisz** túlvilági bírósága előtt. Erről a hagyományról tesz tanúbizonyságot „*Szinuhe története*” is, aki távol otthonától arra kéri az isteneket, hogy tegyék lehetővé számára a hazatérést, hogy elkészítse sírhelyét, tisztességgel fölkészüljön a halálra.

Az ókori egyiptomi hiedelem szerint az emberben több lélek is lakozott. Ezek közül kettő, „Ká” és „Bá” különösen fontos volt számára. „Ká” lelki párja volt, akivel halála után egyesült, ő teremtette meg számára a túlvilági élet lehetőségét. „Bá” a tiszta lélek, amely a halál pillanatában elhagyja a testet, és az égbe emelkedik [Левчук 2000: 92]. Az Újbírodalom korában különösen nagy hangsúlyt fektettek a lélek tisztaságára, ami a túlvilági élet legfontosabb feltétele volt. Csak az részesülhetett e kegyben, aki a 42 főbűn közül egyet sem vétett.

Az ókori egyiptomiak életről, túlvilágról, hitről vallott nézetei, vallási, rituális elképzelései más népek vallásában is kimutathatóak, így a keresztény vallásban is nyomon követhetőek.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Ismertesse az egyiptomi ember túlvilági életről vallott nézeteit!
2. Milyen rituálék kapcsolódtak az egyiptomiak temetkezési szokásaihoz?
3. Mire szolgált az urébtí szobor az egyiptomi temetkezési hagyományban?
4. Minek a megtestesítője volt Ká és Bá?

1.4. Színház és színjátszás az ókori Egyiptomban

Az egyiptomi színházi hagyományról szólva ma bátran állíthatjuk, hogy ilyen hagyomány létezett, igaz az ezzel kapcsolatos tényanyag elég hiányos. Ez esetben is az antik színházi hagyományhoz hasonló kezdetekről beszélhetünk, gyökerei az istentiszteleti, vallási szertartásokig, szokásokig nyúlnak vissza. Ezzel magyarázható, hogy az első, még az Óbirodalom korában előadott színházi előadások vallási jelleget hordoztak. Szereplőik istenek voltak, s a történések is az ő életük eseményei köré csoportosultak. Az isteneket a mindenkora vallási vezetők játszották el, elevenítették meg. Ezekről az eseményekről egy, az i.e. 8. századból való vallásfilozófiai irat árulkodik, a „*Memphiszi teológia*” című. A szöveg dialógust tartalmaz, amely két isten között zajlik, s amelyet az irodalomtörténeti hagyomány a misztérium műfajával azonosít [M.A. Короповцев 1983: 81]. Hasonló szövegek láttak napvilágot a Közép- és Újbirodalom korában is. Az i.e. 19. századból is fennmaradtak a színház létét bizonyító feljegyzések. **Ihernoferet** a XII. dinasztia tisztségviselőjének önéletrajzírásában több **Ozirisz** tiszteletére rendezett misztériumról is beszámol. A misztériumokról szóló leírások azok közkeletességéről tanúskodnak.

Hérodotosz párhuzamot von a görögök Dionüszosz tiszteletére megrendezett misztériumai és az egyiptomiak vallásos színházi előadásai között, megállapítva, hogy a görög istentiszteleti, színházi hagyomány az egyiptomiból táplálkozik [M.A. Короповцев 1983: 81].

Az egyiptomi társadalom fejlődésével a tisztán vallási jellegű misztériumokba egyre több világi elem is bekerül, s azok hangneme is sokban megváltozik. Már a Középbírodalom korától, s főleg az Újbirodalom korában egyre több misztérium a vallási tartalom mellett társadalmi-politikai jegyeket is hordoz, de olyan is van, amely tisztán politikai tartalommal bír (*Hórusz és Séth története*), ami akár politikai propagandával is felér. Hangnemében is komoly változások figyelhetőek meg, hiszen a magasztos, dicsőítő magatartásba némi irónia és gúny is vegyül, ami

jellembeli vagy társadalmi-politikai hiányosságok leleplezésére is szolgált (*Az égi tehén története* vagy a *Halottak könyvének* 36. fejezete).

Az ókori egyiptomi drámai hagyományt gazdagítják a koronázási és jubileumi szövegek is, amelyekben többnyire a fáraó halálát, feltámadását, túlvilági életét elevenítették meg, adták elő. A világi tematikájú dramatikus szövegek között közkedveltek voltak a kozmogóniai és filozofikus tartalmúak is.

Bár a mai kutatások állása szerint az ókori Egyiptomban a görög színházi kultúrához hasonló színházi élet nem alakult ki, egy biztos, hogy drámai hagyományának hatása nemcsak az európai, de más nemzetek színjátszásában is kimutatható és elvitathatatlan.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Minek a talaján jött létre az egyiptomi színházi kultúra?
2. Színháztörténeti szempontból miről tanúskodik a „Memphiszi teológia” c. mű?
3. Milyen szövegek bizonyítják a misztérium létét az egyiptomi színjátszásban?
4. Mennyiben változott meg tematikailag a misztérium a Közép- és Újbirodalom korában?
5. Milyen hagyományhoz kapcsolódnak a koronázási és jubileumi szövegek?

I. Az Óbirodalom kora (i.e. 2700 – 2200 körül)

Az Óbirodalom korát egy, az egész társadalmi-politikai, gazdasági életet meghatározó esemény fémjelzi: Felső- és Alsó-Egyiptom egyesítése, aminek következtében erőteljes, központosított rabszolgatartó államhatalom jött létre. Dinasztikus uralkodásról beszélünk a társadalom élén a fáraóval, aki hatalmának megszilárdítása céljából megteremtette az istenkirályság kultuszát.

Az Óbirodalom korában **Menezs** fáraó, az I. dinasztia megalapítójának gazdasági politikája következtében Egyiptomban jól működő vízvezető és vízgyűjtő rendszer épült ki, aminek következtében hatalmas területeket műveltek meg, fejlődött a kézműipar, a kereskedelem, ennek bázisán pedig magas fokú tudományos életről és az oktatás társadalmi-politikai szükségességének felismeréséről beszélhetünk. Az I. dinasztia uralkodóinak nevéhez fűződik az építészet fejlődése is, elsősorban a monumentális jellegű sírhelyek építésének hagyománya. Az Óbirodalom korát, főleg a IV. dinasztia fáraóinak monumentális építészeti törekvései miatt a nagy piramisépítő fáraók korának tartják

A korszakot politikailag folyamatos hódító háborúk jellemzik, többek között Nubia ellen, a legsikeresebb hadjáratok **Dzser**, **Dene** és **Szemerhat** fáraók nevéhez fűződnek.

A II. dinasztia uralkodása idején az ország stabilitását belső viszályok fenyegették, elsősorban Alsó-Egyiptom függetlenségi törekvései. A fennálló politikai helyzet következtében az uralkodók elsődleges törekvése a központosított hatalom megtartására és megszilárdítására irányult.

Az i.e. 2200-ban, az úgynevezett első átmeneti korszakban a központosított hatalom megszűnéséről, Egyiptom megosztottságáról beszélhetünk. Az i.e. III. évezred végén a Nílus völgyében két politikai és vallási központ jött létre: Herokleopolisz és Téba. Az ország megosztottságának csak a XII. dinasztia uralkodói, elsősorban **I. Amenemhat** vetett véget, amivel Egyiptom egy újabb történelmi korszakát nyitja meg, a Középbirodalom korát.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Milyen politikai változások mentek végbe Egyiptomban az Óbirodalom korában?
2. Milyen építészeti hagyomány fűződik az I. dinasztia fáraóinak nevéhez?
3. Milyen társadalmi-politikai események vezettek az ország két részre való szakadásához?

2.1. Az Óbirodalom-kori irodalmi hagyomány

Egy nép, nemzet irodalmi hagyatékának vizsgálatakor elengedhetetlen történelmének, társadalmi berendezkedésének, politikai rendszerének, mentalitásának, szokásainak stb. ismerete. Csak ezeknek az információknak a birtokában érthetjük meg, élhetjük át mindazt, amit az irodalom eszközével kívánt elmondani az alkotó. Az irodalom nem önmagában létező, tértől, időtől független struktúra, épp ellenkezőleg: a valóság leghitelesebb mértéke. A valóság iránti érzékenysége olyan, a társadalomban, az emberben, a világban végbemenő, laikus szemmel még nem látható, nem tapasztalható jelenségekre is felhívja a figyelmet, amelyek következményei egész életünkre, sorsunkra kihatással vannak, lesznek. Mintegy a felszín mögött zajló eseményeket teszi nyilvánvalóvá. Ezért helytálló az a megállapítás, miszerint bármilyen, az emberiség történetében végbement eseményről a leghitelesebb képet az irodalom segítségével alkothatunk. Ez az egyiptomi irodalomra kiváltképp igaz.

Az Óbirodalom korában erőteljes vallási és uralkodói kultuszról beszélünk, ezt jól tükrözi az irodalom. Az egyiptomi irodalmi hagyomány kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a vallási és mitologikus tematika mellett a világi irodalom hagyománya is él, ami műfajokban, stílusokban, tematikában gazdag irodalmat eredményez. Több forrásból táplálkozó irodalmi hagyományról van szó: felhasználja a népi irodalom mesekincsét, bölcselkedéseit, dalait, fohászait, előszeretettel válogat a történelem, a mindennapi élet eseményeiből, szívesen szemezget a politikai, filozofikus tanításokból, s természetesen a vallási szféra sem kerüli el figyelmét.

Az egyiptomi irodalom kapcsán is felmerül a szerzőség kérdése. A kutatók álláspontja e kérdésben nem egyértelmű. Sz. Artamonov szerint a szerzőség fogalma az ókori Egyiptomban nem létezett, ennek magyarázata, hogy a művek többsége vagy vallási, vagy világi jellegű volt, ami eleve kizárja a szerzőség létét. M. Korosztovcev véleménye szerint az ókori egyiptomi irodalom ismerte a szerzőség fogalmát, az Óbirodalom korában ez főleg a didaktikus irodalom sajátja volt, a későbbi korokban már az elbeszélés műfajában is találhatók rá példák.

Az európai hagyománnyal szemben az egyiptomi irodalmi hagyományban a líra és az epika egyszerre, egy időben jelentkezett. A népi és vallásos énekek, himnuszok, imák, ráolvasások, varázsigék stb. mellett gazdag didaktikus és elbeszélő irodalommal találkozunk.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Milyen forrásokból táplálkozik az egyiptomi irodalmi hagyomány?
2. Mi az irodalomtörténészek véleménye a szerzőség kérdéséről?

2.2 Vallási és didaktikus irodalom az Óbirodalom korában

Az emberiséget fejlődéstörténetének minden szakaszában végigkísérte egy magasabb erőbe vetett hit, ami meghatározta a valláshoz fűződő viszonyát is. Ezalól az egyiptomi ember sem képezett kivételt. Az ő esetében még mélyebb vallási kötődésről beszélhetünk, hiszen hite nemcsak életében, de a túlvilágon is végigkísérte, aminek bizonyítékául a halottal eltemetett vagy a halott sírhelyét díszítő vallásos szövegek, a feliratok szolgálnak.

Az Óbirodalom korában a vallási irodalom legelterjedtebb műfaja a himnuszok mellett a felirat műfaja volt, amelynek szövegei a piramisok, sírhelyek falára voltak felírva, felvésve. Ezek elsődleges célja az istenkirályság kultuszának hirdetése, megszilárdítása. A kezdetekben, amikor a túlvilági élet csak az uralkodók kiváltsága volt, ezeket elsősorban a piramisokban található sírkamrák, áldozati helyiségek falaira vésték. A szövegek az uralkodó halálát, túlvilági feltámadását, uralkodását mesélték el. Már az Óbirodalom korában divatossá vált a piramisszövegeket, sírfeliratokat életrajzi adatokkal színesíteni, amelyekben elsősorban a fáraó uralkodásának egy-egy dicső momentumát elevenítették fel. Az utókor számára igazán értékessé ezeket a feliratokat a kísérő, kiegészítő, sokszor a spontán alkotói hévről tanúskodó himnuszok, imák, varázsigék, lírai költemények, dramatizált töredékek teszik. A sírfeliratok szövegei az egyiptomi ember túlvilági életbe, az emberi élet folytatóságába, az ember halhatatlanságába vetett hitét bizonyítják, amivel hasonlónak váltak az istenekhez. A feliratokban a vallás és a mágia elemei keveredtek. A mágikus hatás érdekében az alliteráció, a paralelizmus és a szójáték lehetőségeivel is éltek.

Már az Óbirodalom korában a fáraóhoz közeli emberek számára is lehetővé tették a túlvilági életet. Az ő esetükben nem beszélhetünk az istenekével azonos túlvilági életről, az ő túlvilági jutalmuk földi életük folytatása. A fáraó közvetlen környezetébe tartozó elit a fáraó temetkezési helye mellett készítette el sírhelyét, a masztabát, amit a piramisokhoz sokban hasonló módon díszítettek, így sírfeliratokkal is. Kákosy László hangsúlyozza, hogy ezekben a szövegekben a vallási és életrajzi szövegek mellett a folklórból vett szövegek is feltűntek, munkadalok, pl. *Hordszékvivők dala*, *Pásztordal*, közmondások, szitkozódások stb [Világirodalmi lexikon 2., 984. o.]. A piramisszövegekhez hasonlóan a sírfeliratokban is megjelent az életrajzi elem, ami egy idő után a szöveg egészét uralta, s ami végeredményben az emberi tényezőt helyezte előtérbe a vallással szemben. E hatás érvényesülése miatt a szakirodalom ezeket önéletrajzi szövegeknek, feliratoknak nevezi. A legtöbb, napjainkig fennmaradt szöveg az V. és VI. dinasztia korából való.

Az önéletrajzi szövegeket egyes szám első személyben írták. A szövegekben felsorolt pozitív emberi tulajdonságok, cselekedetek, amelyeket a szerző önmagával azonosított, mintegy

a korabeli becsületkódexként is felfoghatók. Az önéletrajzi szövegek erkölcsi, tanító célzatú jellegüket a didaktikus irodalomból merítették.

Az Óbirodalom korának másik közkedvelt irányzata a didaktikus irodalom. Kovács Endre a didaktikus irodalom fogalmát így határozza meg:

...tágabb értelemben a tudatosan oktató, ismereteket nyújtó, nevelő célzatú műfajok, illetve művek összessége; szűkebb értelemben különféle irodalmi és irodalmon kívüli tárgyakra vonatkozó tanítást valamely szépirodalmi műfaj, forma keretében megszólaltató művek összessége. [Világirodalmi lexikon 2., 717. o.]

Az egyiptomi irodalomban a szó tágabb értelmében használták. A didaktikus irodalom egyik legelterjedtebb és legközkedveltebb műfaja az egyiptomi irodalomban az **intelem** volt. Kákosy László meghatározása szerint az **intelem**:

... a legrégebbi időkből származó epikai műfaj.
Szabályok közlésével helyes magatartás, viselkedés kialakítását célzó irodalmi művek és műfajok. Legrégebbi változatai az egyiptomi irodalom minden korszakában kimutathatók; egyiptomi neve „szebait” – tanítás. Az ókori egyiptomi irodalomban témájuk olykor politikai vagy filozofikus jellegű, többségükben etikai kérdéseket feszegetnek [Világirodalmi lexikon 5., 79. o.]

Közkedvelt műfaj, sikerét az egész ókori egyiptomi irodalom folyamán megőrizte. Az Óbirodalom korában született intelmeket a későbbi korokban is becsben tartották, szerzőik pedig nagy tiszteletnek örvendtek.

Az egyiptomi intelemirodalom változatos tematikáról tanúskodik: az alattvaló, feljebbvaló közötti viselkedési normákra tanított, a jó uralkodói magatartás titkát fejtegette, a hivatalnoki pályára készülőknek adott tanácsokat, a trón várományosát felkészítette az uralkodásra, az alattvalókkal való bánásmódra tanított stb. Többnyire politikai tartalmúak voltak. Céljuk a mindenkori fáraó hatalmának megszilárdítása, isteni mivoltának bizonyítása. Mintegy kommunikációs eszközként szolgált az uralkodó és alattvalói között.

Az Óbirodalom korából három jelentős és napjainkig is tisztelt, az intelem műfajában alkotó szerző nevét emeli ki a szakirodalom: **Imhotep**, **Dzsedefhór** és **Ptahhotep** nevét.

Imhotep a III. dinasztia korában élt, **Dzsoszer** fáraó tanácsosa, piramisépítője volt. Polihisztor hírében állt, hiszen a hagyomány piramisépítőként, orvosként és bölcsként tartja számon. A későbbi népi hitvilág az orvoslás isteneként is tiszteli. Művei nem maradtak fenn.

Dzsedefhór a IV. dinasztia legnagyobb piramisépítő fáraójának **Kheopsznak** a fia volt. Intelme csak töredékben maradt fenn. A fennmaradt részletek magasan művelt, tájékozott emberről tanúskodnak. Intelmében támogatja apja, egész Egyiptom lakosságát, mozgósító építészeti elképzeléseit, mindenkit figyelmeztetve a sírépítés, s a túlvilági életre való felkészülés szükségére. *Ptahhotep intelmei*hez hasonlóan ő is a fáraó mint a földi isten, a Nagy Isten szolgálatára, tiszteletére int.

Az intelemirodalom egyetlen, teljes egészében fennmaradt emléke *Ptahhotep intelmei*. **Ptahhotep** személyével kapcsolatban csak intelméből derül ki néhány adat, amelynek hitelessége ma vitatott. Saját bevallása szerint, erről a bevezetőben szól, az V. dinasztia korában, **Iszeszi** fáraó uralkodása alatt élt. Bevezetőjében arról is szól, hogy az intelmet fia, szintén **Ptahhotep** tanítására írja, akit a fáraó jóváhagyásával saját hivatalnoki helyére készít. A bevezetőben megfogalmazott célja ezzel az, hogy az uralkodó számára hű, odaadó, becsületes, a tömegekkel helyesen kommunikáló tisztségviselőt faragjon fiából, aki minden bajtól megvédi népét és uralkodóját. A fiú nevelésével egyúttal a nemes ifjaknak is jó példát mutat.

Ptahhotep intelme 46 intelmet tartalmaz. Stílusa nehézkes, de konkrét. Az egész életet átfogó tanácsokkal látja el fiát: a karrierépítéshez szükséges tanácsokkal, vázolja a biztonságos, szerető családi élet alapfeltételeit, hangsúlyozza a házastársi hűség fontosságát, az alattvalókkal szemben tanúsított helyes bánásmódra tanít stb. Az erkölcsi tanítások és a mindennapi életre vonatkozó tanácsok váltakoztatják egymást, ami közvetlen hangnemet kölcsönöz az intelemnek. *Ptahhotep intelmeinek* sikere többek között közvetlenségének, ésszerűségének, a mindennapi életben való alkalmazhatóságának köszönhető.

Az Óbirodalom korát az ókori egyiptomi irodalom hagyományteremtő korszakának tekinthetjük, amely a későbbi korok irodalmának alapjául, forrásául szolgált.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Sorolja fel az Óbirodalomkori vallásos irodalom legelterjedtebb műfajait!
2. Mi a masztaba?
3. Melyek a démotikus irodalom műfaji ismérvei?
4. Milyen helyet foglal el az intelem az egyiptomi irodalomban?
5. Ismertesse a kor intelemíróinak munkásságát!

II. A Középbirodalom kora

(i.e. 2200 – 1780 körül)

A Középbirodalom korát mély társadalmi-politikai, gazdasági válság jellemzi. Az országban dúló belső ellentétek: paraszt- és rabszolgalázadások, az egyházi és katonai arisztokrácia közötti hatalmi harcok, a hadviselés terén elszenvedett kudarok, mind hozzájárultak a társadalom rohamos elszegényedéséhez, kilátástalan helyzetbe sodorva az ország lakosságának többségét. A kialakult helyzet az ország politikai, katonai stabilitásának összeomlásához vezetett, ami az Óbirodalomban megszervezett központosított hatalmat alapjaiban rengette meg. A központosított hatalom szétzilálásával az országban eluralkodott az anarchia, ami politikai, területi megosztottságot eredményezett, s ezzel könnyű prédává tette az idegen hatalmak számára.

A Középbirodalom végén Egyiptom egy ázsiai törzs, a hikszoszok uralma alá került, akiknek hatalomra kerülését az egyes alsó-egyiptomi nómok politikája is segítette. Politikai központjukat az észak-egyiptomi Avariszba helyezték, amit fővárosuknak is tekintettek. A hikszoszok uralmának nemcsak negatívumai, de pozitívumai is voltak Egyiptom fejlődéstörténete tekintetében. Általuk ismerték meg és sajátították el a bronzötvözés és felhasználás hagyományát, valamint a könnyű szerkezetű lófogatós szekereket, kocsikat, ami hadászati szempontból nagy előrelépést jelentett [Кузищина 1979: 39].

A hikszoszok uralma Egyiptom felett közel száz évig tartott, ez alatt az idő alatt társadalmi-politikai hagyományaik miatt nem tudtak létrehozni önálló államot, ami ahhoz vezetett, hogy a 17. században **I. Ahmesz** fáraó vezetésével kiűzték a megszállókat. Ezzel megindult az erős központosított, katonai jellegű állam megszervezése, s kezdetét vette az Újbirodalom kora.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Ismertesse a Középbirodalom korának társadalmi-politikai helyzetét!
2. Milyen pozitívumai voltak a hikszoszok uralmának?

3.1 A klasszikus irodalom kora

Az irodalomtörténet a Középbirodalom korának irodalmát klasszikus irodalomnak nevezi. A történelmi, társadalmi-politikai helyzet ellenére műfajokban, tematikában gazdag, változatos irodalmi hagyományról beszélünk.

Az egyiptomi klasszikus irodalom mély válságban lévő társadalom talaján bontakozott ki, ami rányomta bélyegét stílusára, szemléletére, hangnemére. A kor igényeinek megfelelően az

emberi lét legfontosabb kérdéseire kellett választ adnia, olyan mélylélektani, filozofikus kérdésekre, amelyek megválaszolásától függött a nemzet egészének és egyes tagjainak jövője.

A fennálló történelmi helyzetben az egyén magára maradt a társadalomban. Az addig biztosnak tűnt értékek új jelentést kaptak, átértékelődtek. A fáraó mindenhatóságába, az istenek igazságosságába, a becsületességbe, a tisztességbe, a társadalmi, a vallási biztonságba vetett hit megingott. Ez az újonnan kialakult helyzet kétségekkel küzdő, félelemmel teli, hitét veszített emberi, ösztársadalmi magatartást eredményezett. Felmerül a társadalmi igazságtalanság, a földi lét értelmetlenségének gondolata. Mindenki arra kereste a választ, mi vezetett ehhez a helyzethez, ki tehető érte felelőssé, kitől várható a megoldás. A felmerült és megválaszolásra váró kérdésekre minden érdekcsoport más-más választ adott. Az egyházi arisztokrácia az emberiséget hibáztatta, ezt egy koporsószöveg bizonyítja a Középbirodalom korából, amelyben a Mindenség Ura a kialakult helyzetért az embereket vádolja. Vagyis az egyház álláspontja szerint az emberek hitetlenségükkel, nagyravágyásukkal, a tradicionális rend elleni lázadásukkal hívták ki maguk ellen az istenek haragját, akik ezért megbüntették őket. A katonai arisztokrácia fő politikai vetélytársát, az egyházat hibáztatta. A fáraó és a kiváltságos réteg az egyházhoz hasonlóan az emberek viselkedésében látta a tragédia okát. Erről tanúskodnak az intelemirodalom emlékei is: *Ipuwer*, *Heti király*, *Noferti intelmei*.

Az intelem műfajának közkedveltsége a Középbirodalom korában is megmaradt. Más irodalmi műfajokhoz hasonlóan tematikájában a fennálló társadalmi-politikai helyzetet tükrözte. Nyíltan megfogalmazza az uralkodó és a kiváltságosok nemtetszését a paraszt- és rabszolgalázadások kapcsán, s mélyen elítéli az országban zajló szabadrablást. Az *Ipuwer intelme* is egy parasztlázadás történetét örökíti meg. A szerző a parasztokat tolvajokként, gyilkosokként ábrázolja. Mély gyűlölettel, megvetéssel viseltetik irántuk. Félelemmel szemléli társainak pusztulását, kisémmizését. A fennálló helyzetért a fáraót teszi felelőssé.

A kor másik jelentős intelme a *Heti király intelmei* című. Az Óbirodalom korában megszokott intelem hagyományát követi. Tanításait fiához, Marikaréhoz intézi, akit jövőbeli uralkodására készít fel. Mondandójában nagy hangsúlyt fektet a társadalmi jólét kérdésére, megjegyezve, hogy egy jómódban élő társadalom nem lázong. Meglátása szerint a jó uralkodó egyben jó rétor is. A toleráns uralkodói magatartás híve. *Heti király intelmei* bölcs politikai gondolkodásról tanúskodnak.

Az elbeszélő szépirodalom kialakulása is erre az időre tehető. Kezdetekben a didaktikus irodalom hatása alatt van, csak a későbbi korokban szabadul fel alóla. Az intelemirodalom fő célja a mindenkori uralkodó dicsőítése, a központosított államhatalom szükségének nyomatékosítása. Az első, máig fennmaradt emléke *A paraszt panaszzai* című. A mű eseményei a X. dinasztia korában játszódnak. A szövegnek a klasszikus értelemben vett cselekménye nincs,

az egész egy történeti keretbe foglalt kilenc panaszból álló, s a fáraó igazságosságát dicsőítő történet. A történet érdekessége, hogy egy erősen osztályjellegű társadalomban egy, az alsó rétegből kikerült személynek lehetősége van bíróság elé állítani egy magasabb rendből való személyt, bírálni a hivatalnoki magatartást, rajta keresztül pedig a rosszul működő politikai apparátust, s érvényt szerezni igazának. Ez az elbeszélés is, csakúgy, mint a *Heti király intelmei*, arról tanúskodik, hogy a szónoklatnak az egyiptomi politikában kulcsfontosságú szerepe volt.

A Középbirodalom korában annak ellenére, hogy az egyház iránti bizalom megingott, a vallási irodalom továbbra is fontos szerepet játszott az egyiptomiak életében. Az Óbirodalom korában kialakult vallási gyakorlatot folytatták, igaz a vallási műfajok közül a himnusz domináns szerepéről beszélhetünk. Kákosy László szerint a **himnusz**:

vallási jellegű, istent, isteni hatalmakat dicsőítő, hozzájuk segítségért fohászkodó, imaszerű ének, amelyet emelkedett hangvétele és szerkezete miatt az óda elődjének tartanak. A vallásos költészet egyik legrégebbi formája. Eredete a varázsmondásokig vezethető vissza, amelyben valamely felsőbbrendű hatalomhoz fohászkodtak segítségért.
[Világirodalmi lexikon 5., 467. o.]

A Középbirodalom korában született himnuszokat, elődeikhez képest, többnyire nem az istenek közbenjárását, segítségét kérő, hanem az isteneket dicsőítő, hálaadó hangnem jellemzi. A legtöbb és legszebb himnuszokat **Hapi** (a Nílus istene) és **Ozirisz** tiszteletére írták. Mindkét istenségben az életadó erőt látták: **Hapi** a tápláló, az otthon biztonságát adó isten, **Ozirisz** a túlvilági élet lehetőségét biztosító isten.

A Középbirodalom válsága a túlvilági életet tagadó, s az evilági örömeket hirdető irányzatot teremtett. Az ezt a felfogást éltető irodalom nyíltan fellépett az isteneket dicsőítő himnuszok és egyáltalán a vallási hagyomány ellen. Életfilozófiája szerint a mának kell élni, a boldog, teljes életre kell törekedni, hiszen az emberi élet rövid és a túlvilágról még egyetlen halott sem jött vissza, nem tett tanúságot annak létéről. Ennek az irányzatnak az egyik legfontosabb irodalmi emléke *A hárfaénekes dala* című. A XI. dinasztia korában született, tizenöt énekből álló szövegről van szó, amelyet hárfakísérettel adtak elő.

A didaktikus és a vallási irodalom mellett a Középbirodalom korában hódít a vers és a mese műfaja. Ennek magyarázatát is a kialakult társadalmi-politikai helyzetben kell keresnünk, amelyben a reményvesztett, kétségek között hánykódó ember szeretne megszabadulni a lelkét nyomasztó félelmeiktől, s ezért egy szebb, boldogabb, varázslatokkal teli elképzelt világba menekül.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Sorolja fel az okokat, amelyek a Középbirodalom korában az egyén lélektani válságához vezettek!
2. Milyen szerepet játszott az intelemirodalom a Középbirodalom korában?
3. Mennyiben és miben változott az intelem mondanivalója az Óbirodalomkori intelemhez képest?
4. Ismertesse a himnusz műfaji sajátosságait! Soroljon fel néhány himnuszt!

3.2. Költészet a Középbirodalom korában

Az embert emberré a benne lakozó lélek teszi, ezért bármilyen hatás, legyen az pozitív vagy negatív, elsősorban lelkiállapotán mutatkozik meg. A lélek állapota pedig minden cselekedetének, egész valójának kútfeje. Nem véletlen tehát, hogy az emberiség fejlődéstörténete a lírával indul, hiszen az „magát a tudatot festi: a teljes egyéni tudatot, amely érzelmek, képzetek, ítéletek, akarati és spontán indulatok áradásával követi a külső világ változásait. A líra az ember lelkivilágát teljességében, érzelmi, értelmi és akarati egységében ragadja meg” [Miklós 1964: 459]. Ezzel magyarázható, hogy a kialakult társadalmi-politikai helyzetben a Középbirodalom korában a költészet térhódításáról beszélünk, mély, filozofikus tartalmú, lélektani költészetéről, amelyet egyetlen elkövetkezendő korszakban sem tudtak felülmúlni. Ennek egyik legszebb példája az *Életunt beszélgetése lelkével* c. vers, amelyben egy öngyilkosságra készülő ember a lelkével folytat dialógust. Négy panaszban igyekszik meggyőzni lelkét, vagyis önmagát arról, miért olyan vágyott számára a túlvilági lét, s mért gyűlöli oly nagyon földi életét. A lélek pedig ellenérveket sorakoztat fel, hogy meggátolja az öngyilkosságot. A vers az alkotó mély pszichológiai ismereteiről tanúskodik. Egy elidegenedett világban önmagára maradt ember kétségbeesett kiáltása ez a vers. A lélek válaszaiban a túlvilági létet elvető, a földi élet örömeit hirdető gondolkodás érvényesül. Az alkotás hatása az egész korszak költészetében érezhető.

A fennálló helyzet miatt szerelmi költészetéről a korban nem beszélhetünk, annak kialakulása az Újbirodalom korára tehető.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mi a líra helye és szerepe a Középbirodalom korában?
2. Értékelje az *Életunt beszélgetése lelkével* c. verset!

3.3 Az elbeszélő és a meseirodalom

A Középbirodalom korának irodalmi hagyományában különleges helyet foglal el az elbeszélés, ennek legkorábbi emlékei a *Hajótörött története* és *Szinuhe története*. Mindkét mű stílusa, bonyolult kompozíciója, nyelvezete gazdag irodalmi hagyományról tanúskodik. A *Hajótörött történetében* az elbeszélés és a mese, a valóság és a fantázia elemei keverednek. A történeti mag a korabeli társadalmi-politikai helyzetről árulkodik. Megtudjuk belőle, hogy a Középbirodalom a hajózás, a nagy felfedezések, a kereskedelem kora. A fáraó és az alattvaló viszonyából pedig erőteljes, katonai jellegű, erősen osztályjellegű központosított hatalom képe rajzolódik ki. A mesés elemek, mint: a varázssziget, a jóságos kígyóisten, a kincsekkel való megjutalmazás és a szerencsés hazatérés az egyiptomi ember vágyainak kifejezése.

Szinuhe történetében az egyiptomi irodalom legközkedveltebb, az irodalmi realizmus legősibb alkotását tisztelhetjük. Közkedveltségét bizonyítja, hogy rengeteg változata ismeretes, sikere és hatása az egész egyiptomi irodalom folyamán érezhető. A XII. dinasztia korában keletkezett önéletrajzi jellegű elbeszélésről van szó. Az alkotó neve ismeretlen, a szövegből a fáraó környezetéhez tartozó emberre következtethetünk. A finom pszichologizmus, a lélektani mélység, az események pontos és részletes dokumentálása a hitelesség érzetét kelti. A történetben az otthonából idegen honba szakadt ember kétségbeesését, küzdelmeit, új otthonába való beilleszkedését, magányát, honvágyát követhetjük nyomon. A művet már a maga korában is a hazaszeretet legszebb himnuszának tartották.

A vallásos, a didaktikus, az elbeszélő irodalom mellett a Középbirodalom korában a mese műfajának térhódításáról is beszélhetünk, igaz virágkora az Újbirodalom korára tehető. Szepes Erika és Szerdahelyi István szerint a **mese**:

epikai műfajcsoport. Az ide tartozó alkotások fantasztikus-csodás elemekkel átszőtt, általában időben és térben is fiktív – se kor, se földrajzi hely tekintetében nem konkretizálható – körülmények között játszódó eseményeket ábrázolnak [Világirodalmi lexikon 8., 274. o.].

A korabeli meseirodalom emlékei közül a *Westcar-papirusz* meséi maradtak fenn töredékben. A mesék szerkezetére az Ezeregyéjszaka meséihez hasonló kerettörténet jellemző. A IV. dinasztia fáraója, **Kheopsz** unaloműzéseként megkéri három fiát, hogy régmúlt idők meséivel szórakoztassák. Az elmesélt történetekben a csodás elemek uralkodnak. A történetet jóslat zárja, amely mintegy előrevetíti a következő dinasztia uralkodóit, akik véget vetnek **Kheopsz** és utódai uralkodásának. Ezek hallatán a fáraó keresi a lehetőséget, hogy elpusztítsa a jóslatban megnevezett trónjára törő gyermeket. Az irodalomtörténészek párhuzamot vélnek felfedezni e történet és Máté evangéliuma között, ahol Heródesről, a gyermekgyilkosról esik szó.

A *Westcar-papirusz* meséi a népi hagyományból táplálkoznak, ezt stílusuk és nyelvezetük is bizonyítja. A történetben mintegy az elnyomott, kiszolgáltatott egyiptomi ember jobb, igazságosabb uralkodó vágyképe fogalmazódott meg.

A Középbirodalom és a későbbi korok mesekincse gazdag, a társadalom felsőbb rétegei által is megbecsült népi forrásokból táplálkozó hagyományról tanúskodik, amelyben a fantasztikum és a csodás elem dominál.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Beszéljen a *Hajótörött története* c. mű helyéről és szerepéről az egyiptomi irodalomban!
2. Milyen helyet foglal el *Szinuhe története* az egyiptomi elbeszélő irodalomban, mi sikerének titka?
3. Ismertesse a „mese” műfaji sajátosságait!
4. Miről tanúskodnak a *Westcar-papirusz* meséi?

III. Az Újbirodalom kora

(i.e. 1552–1070)

Az Újbirodalom kora kb. ötszáz évet átölelő korszak. Társadalmi-politikai, gazdasági, kulturális szempontból az ókori Egyiptom ekkor éri el fejlődésének csúcsát, igaz hanyatlása is ekkor indul el. Egyiptom történelmének három legjelentősebb dinasztiájának – a XVIII., a XIX. és a XX. dinasztia – uralkodása is erre az időre esik.

A XVIII. dinasztia uralkodásához köthető a központosított államhatalom megteremtése, a külkereskedelmi kapcsolatok kiépítése, a hadsereg reformja, a katonaság hatalmának megerősítése.

Az Újbirodalom korára tehető a nagy hódító, területszerző háborúk, pl. Núbia ellen. A korszakot a nagy tengeri felfedezések, expedíciók jellemzik. Fellendül a kereskedelem. A nagy területszerző hadjáratok **III. Thotmesz** fáraó nevéhez fűzhetőek.

A hódító háborúk következtében már a XVIII. dinasztia uralkodása alatt a kiváltságosok rétege mérhetetlen gazdagságra tett szert. A fáraó adományainak köszönhetően az egyházi arisztokrácia hatalma és politikai ambíciói is megerősödnek. Ez a körülmény már a fáraó hatalmát is fenyegette, ezért **IV. Amenemhat** egyházi reformjával (monoteista) ezt a folyamatot igyekezett megállítani. A többistenhit kultuszával szemben a napisten **Aton** (a fáraó hatalmának mindenhatóságát, isteni mivoltát jelképezte) egyeduralmát hirdette meg. Az egyházi arisztokrácia, a kiváltságosok és az egyszerű egyiptomi ember is fellázadt ez ellen a reform ellen, amely az elsők esetében hatalmukat, a többiek esetében évezredes hitvilágukat sértette. **IV. Amenemhat** politikai és egyházi törekvései nem lettek hosszú életűek.

A XIX. dinasztia uralkodói, s közülük a legjelesebb, **II. Ramszesz** fáraó tovább folytatták a hódító háborúkat. **II. Ramszesz** 66 éves uralkodása alatt Egyiptom Elő-Ázsia legnagyobb államává nőtte ki magát. Nevéhez rengeteg nagy építészeti elképzelés megvalósítása fűződik. A XIX. dinasztia uralkodása végén az országban dúló belső zavargások következtében Egyiptom hatalma meggyengül. A XX. dinasztia és **Szetnáhte** fáraó uralkodása alatt egy időre sikerült visszaállítani az eredeti állapotokat. A korszak végére azonban a gyengekező uralkodóknak és az egyházi kiváltságosok politikai ambícióinak köszönhetően szerepcsere történik, az uralkodói székben egy, az egyházi kiváltságosok rétegéhez tartozó személy, **Herihor** kerül hatalomra.

A korszak végét katonai kudarcok, társadalmi elégedetlenség és a hatalmi harcok következtében társadalmi-politikai, gazdasági válság jellemezte.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Jellemezze röviden az Újbirodalom korának társadalmi-politikai helyzetét!

2. Milyen reform köthető IV. Amenemhat fáraó uralkodásához?

4.1. Vallási irodalom az Újbirodalom korában

A vallási tematika az ókori egyiptomi irodalom minden egyes korszakában meghatározó szerepet játszott. Különösen igaz ez az Újbirodalom korára, amikor is Egyiptom történelmében először, az egész közvéleményt megbolygató vallási reformot visznek véghez, a fáraó tradicionális hatalmát az egyházi elit politikai hatalma váltja fel. Ennek hatása a világi irodalomban is nyomon követhető.

A vallási irodalom terén műfaji újításokról nem beszélhetünk. Továbbra is hódít a himnusz- és felirat irodalom. A himnuszirodalom a politikai csatározások fontos eszköze volt. Segítségével a fáraó és az egyházi arisztokrácia is saját igazáról igyekezett meggyőzni a közvéleményt. A himnuszirodalom sikerét bizonyítja a vallásújító fáraó *Naphimnusz*a, amelyben **Aton** az élet forrása, a teremtő erő, a legnagyobb és egyetlen igaz isteni hatalom, valamint a rengeteg ellenhymusz, pl. *Ozirisz-, Ptah-himnusz*.

A himnuszirodalom mellett a kor vallási irodalmának legnagyobb gyűjteménye a 125 fejezetből álló *Halottak Könyve*, eredeti címe *A napközben történő kijövés igéi*. A címadás azzal a hagyománnyal függ össze, amely szerint a lélek napközben elhagyja a sírt és bebarangolja a világot. A gyűjteményben a megelőző korok vallási irodalmát, hitvilágát, hagyományait foglalták egybe. Himnuszt, sírfeliratokat, piramis- és koporsósövegeket, a világ keletkezésével kapcsolatos mítoszokat, a túlvilági élet eseményeit bemutató szövegeket stb. tartalmaz. A fáraók számára külön iratok készültek. Ezek közül három ismeretes: az *Amduat Könyv*, *Kapuk Könyve*, *Barlangok Könyve*.

Az egyiptomi vallásos irodalomban fontos helyet foglal el a mítosz. Rengeteg vallásos szöveg ismeretes, pl. A *Halottak Könyvében* is, amely a mitológiából táplálkozik, de az egész mítoszból csak kevés maradt fenn. Az egyiptomiak egyik legjelentősebb mítosza *Ozirisz és Ízisz története*, amely kulcsfontosságú szerepet játszott vallási kultúrájukban. Kiemelhetjük még *Hórusz és Séth történetét*, a politikai hatalomért vívott kegyetlen harc mítoszáét és az ez alapján készült *Égi tehén történetét*, amely az Újbirodalom korának bürokratikus, korrupt államapparátusát leplezte le, vallásos témába burkolva.

A mítoszok – drámai formában történő előadásuk (misztérium) következtében – az Újbirodalom korában egyre inkább a meseirodalom részévé kezdenek válni.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Jellemezze a himnuszirodalom szerepét az Újbirodalom kori társadalom-politikában!
2. Mi a *Halottak Könyve* c. gyűjtemény helye és szerepe az egyiptomi vallási kultúrában?

3. Mi az *Égi tehén* történetének társadalmi-politikai mondanivalója?
4. Vázolja *Hórusz és Séth* történetének helyét az egyiptomi mitológiában!

4.2 Az egyiptomi népmese az Újbirodalom korában

Az ősi szóbeli irodalmi hagyományban a líra mellett a mese is kulcsfontosságú szerepet játszott. Az egyiptomi meseirodalom kezdetei már a Középbírodalom korában fellelhetők, virágkora az Újbirodalom korára tehető.

A korszak első igazán jelentős meséje *A két testvér története*, amelyet realiztikus társadalomrajza miatt többen a novellairodalomba sorolnak. Vándortémφ, amelynek nyomai a bibliai *Putifárné történetében* is fellelhetők. A történet különlegessége, hogy a csodás elemek mellett hiteles képet kapunk a paraszti életről, a földművelésről a családon belüli, házastársi viszonyokról. A mese műfajához hűen itt is győzedelmeskedik a jó a rossz fölött.

Vándormotívumot dolgoz fel *Az Igazság és Hamisság* c. mese. A szereplők absztrakt nevei jellembeli tulajdonságaikra is utalnak, amiből nem nehéz kitalálni a történet szenvedő alanyát. Ez esetben is a csodás elemek együttállása következtében a jó elnyeri méltó jutalmát, a rossz büntetését. Több elemében *Hórusz és Séth történetére* ismehetünk.

A Királyfi és a Sors c. mese csak töredékben maradt fenn. Benne az egyiptomi embert ősidők óta foglalkoztató sors kérdése fogalmazódik meg. Bár a történet vége hiányzik, néhány eleme mégis elárulja számunkra, hogy az Újbirodalom korában az egyiptomi ember már nem hisz az elrendelt sorsban, annak alakulását csak önmagától, akaratától teszi függővé. Az élethez való ilyen hozzáállás felvilágosult gondolkodásról tanúskodik.

A túlvilági életre való felkészülés, a sírhely előkészítésének és ápolásának fontosságát hirdeti a *Mese a szellemről* c. történet. A szöveg az egyházi arisztokrácia elképzeléseit fogalmazza meg.

Az egyházi arisztokrácia mindenhatóságát és Egyiptom nagyságát hivatott bizonyítani a *Venamon utazása* c. történet, amelynek műfaji besorolása máig vitatott. Egyesek novellának, mások mesének tartják. A történetet átszövő csodás elemek a mesével mutatnak rokonságot, a bemutatott események történelmi hitelességről árulkodnak.

A mese mellett (a megelőző korokhoz hasonlóan) jelen van a didaktikus irodalom is. Két intelem érdemel figyelmet: az *Ani intelmei* és *Amenemope intelmei*. Az alkotók fiaiknak adnak tanácsot elkövetkezendő életükre nézve. Erkölcsi szempontból ezek az intelmek elődeikhez képest sokkal mélyebbek, magasabb szintű alkotói magatartásról tanúskodnak.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Vázolja a meseirodalom helyét és szerepét az egyiptomi irodalomban!

2. Milyen az egyiptomi klasszikus családmódel *A két testvér történetében*?
3. Vázolja az egyiptomiak sorsáról vallott nézeteit a *Királyfi és a Sors* c. mese tükrében!

4.3. Szerelmi líra az Újbirodalom korában

A hagyományos világi műfajok mellett a költészet az Újbirodalom korában egy új témával bővült, a szerelmi tematikával. Bizonyos, hogy ilyen jellegű irodalom már a korábbi századokban is létezett, igaz csak a szóbeli költészet szintjén. A társadalmi-politikai viszonyok és a hivatalos egyházi ideológia a vallási és didaktikus irodalmat részesítette előnyben, a szerelmi tematikát az írott irodalmon kívül helyezte. Az Újbirodalom felvilágosult, világias gondolkodása a vallási irodalommal szemben a világi, a népi irodalmat részesítette előnyben, ennek köszönhető, hogy a szerelmi tematika irodalmi szintre emelkedett. Egyre több népköltészeti alkotást jegyeztek le, ami a folklór társadalmilag megbecsült mivoltáról tanúskodik.

A szerelmi költészetnek két típusát különböztetjük meg: a) a kifinomult modorú, úgynevezett szalonképes típust, amely kerüli a közönséges, vulgáris hangnemet. Kifinomultságra, árnyaltságra törekszik. A szerelmes együttlétet, udvarlást, epekedést, örömet, az elszakadás fájdalmát stb önti szavakba; finoman érzelmes, idillikus költészet; b) a közvetlen típust, amelynek hangneme természetesen egyszerű, sok esetben vulgáris. Központi szerephez jut az érzékiség, a testiség.

A későbbi irodalmi hagyomány a közvetlen hangnemben született, a vulgáris jellegű szerelmi költészetet kirekesztette a klasszikus irodalom szférájából.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Vázolja a szerelmi líra helyét az egyiptomi világi irodalomban!
2. Melyek a szerelmi líra típusai?
3. Jellemezze az egyiptomi szerelmi líra sajátosságait!

IV. A Későbirodalom kora

(i.e. 1070 – i.sz. 4. sz.)

A Későbirodalom az ókori Egyiptom társadalmi-politikai, gazdasági, kulturális hanyatlásának kora, amely a gyengekezű XXI. dinasztia uralkodásával veszi kezdetét. Az ország külpolitikája következtében egyre több ellenséges betörés fenyegeti területi egységét és belső rendjét. Egymást váltogatják az idegen uralkodók: líbiai, etióp, asszír, perzsa. A fáraók hatalma névleges. Az ország két nagy részre szakadt, egyes nómok önálló fejedelemségeket hoztak létre, ami a központosított hatalom szétzilálását eredményezte. Viszonylagos stabilitásról és a központosított hatalom visszaállításáról a XXVI. dinasztia alatt beszélhetünk. Az i.e. 525-től számítjuk a perzsa uralmat, amely gyarmati sorba taszította Egyiptomot. A XXVIII., XXIX., XXX. az utolsó egyiptomi dinasztiáknak egy időre sikerült felszabadítani Egyiptomot a perzsa uralom alól, de i.e. 342-ben a perzsák ismét felülkerekedtek. A második perzsa uralkodásnak **Nagy Sándor** vetett véget i.e. 332-ben, halála után hadvezére, **Ptolemaiosz** uralkodott Egyiptom fölött, ezzel kezdetét vette a Ptolemaiosz-kor. A görög uralomnak i.e. 30-ban a rómaiak vetettek véget. Egyiptom i.sz. 640-ig a Római Birodalom kötelékébe tartozott, i.sz. 640-től az arab-korról beszélünk.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Jellemezze a Későbirodalom korának társadalmi-politikai helyzetét!
2. Vázolja az idegen uralom Egyiptomra gyakorolt hatásának következményeit!

5.1. A démotikus irodalom kora

A történelmi, társadalmi-politikai helyzet következtében az irodalmi életben is hanyatlás figyelhető meg. A XXVI. dinasztia uralkodása alatt – az asszír korszakban – megkezdődött a múlt nagy hagyományainak összegyűjtése, rendszerezése, átírása. Megjelenik egy új írás, a démotikus (amely már túlnő a képszerű ábrázoláson), amelynek segítségével megindul a korban már kevesek számára érthető hieroglifírással lejegyzett szövegek átírása, javítása, kiegészítése. A démotikus írás mellett jelen volt a hieroglifírás is, amelyet szent írásként tiszteltek, ezért kizárólag vallási szövegek lejegyzésére használták.

Annak ellenére, hogy a korszakot a régi hagyományok felelevenítése jellemezte, erőteljes egyházi jellegű irodalomról beszélünk, új műfajok is megjelentek. Közülük különös figyelmet érdemel az állatmese, amely addig ismeretlen volt az egyiptomi irodalomban. A démotikus irodalom állatmeséi nem alkotnak önálló műfaji csoportot, a mitologikus történetek részét képezik. Ezek közül a legismertebb *A Héja és a macska*, *Az oroszlán és az egér* meséje. Minden állatmese – a fabulákhoz hasonlóan – tanulsággal zárul.

A démotikus irodalom előtt is ismert az intelleum műfaja. Legismertebb darabjai az *Anhseong* és *Insinger papirusz*, amelyek a klasszikus intelleumirodalom hagyományában születtek.

A fennálló történelmi, társadalmi-politikai helyzet következtében az egyiptomi ember egyre inkább hősi múltjának emlékét igyekezett felidézni. Ennek a törekvésnek a legszebb emléke a *Démotikus krónika*, amely a XXVIII. és XXX. dinasztia uralkodásának korszakát örökítette meg. Az egész krónika nem más, mint történelmi jóslatok összessége.

A démotikus irodalom korában fontos szerepet játszik az elbeszélő irodalom. Két típusa ismeretes: a) a realista és b) a vallásos, misztikus. Az elsőbe két családragény tartozik: *Peteésze beadványa* és a *Petubasztisz-regény*. A realista elbeszélő irodalom stílusa közvetlen, ritkábban közönséges, többnyire hiteles történeteket dolgoz fel, kedveli a pikáns történeteket is. A vallásos, misztikus elbeszélő irodalom körében a *Szetna-regény* és a *Szetna és Sziuszire története* említhető meg. Tematikailag az alvilág, a varázslók, a varázslás foglalkoztatja, kedveli a csodás elemek használatát.

A démotikus irodalom írásrendszerével és alkotásaival már szélesebb olvasóközönséghez szól.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Mi a démotikus írás?
2. Nevezze meg a démotikus irodalom főbb vonásait!
3. Vázolja az állatmese helyét és szerepét a démotikus irodalomban!
4. Mi jellemzi a Későbirodalom intelleumirodalmát?
5. Melyek az elbeszélő irodalom típusai?

5.2. A kopt irodalom kora

A ptolemaioszi és római kor irodalmi hagyatékáról beszélünk. A görög kultúra hatása következtében a már nehezen érthető és használható démotikus írást a könnyebb, de az egyiptomi nyelv lejegyzésére alkalmas írás váltja fel, amely a görög és démotikus írás alapján jön létre. Ez volt az úgynevezett kopt írás (kopt – görög eredetű szó, jelentése 'egyiptomi'). A kopt írás segítségével terjesztették Egyiptomban a keresztény vallás tanait, többek között az Ó- és Újszövetséget is lefordították kopt nyelvre. Ez az irodalom többnyire fordításirodalom. Kifejezetten vallási irodalomról, amelynek későbbi fejlődését a keresztény irodalom műfajai: legenda, példázat, levél stb. befolyásolták.

A 7. századtól az egyházi irodalom mellett teret hódít a világi irodalom is. Továbbra is, a démotikus irodalomhoz hasonlóan, az elbeszélő irodalom szerepéről beszélhetünk. Az elbeszélő

irodalom emlékei közül két történelmi regény, a *Sándor-regény* és *Kambüszész-regény* érdemel szót.

Az elbeszélő irodalom mellett a korban a kopt költészet műfajáról is beszélhetünk, amely műfajilag és tematikailag is a görög és keresztény költészetből táplálkozott. A kopt költészet legszebb alkotásának *Theodosziosz és Dionüsziosz történetét* tartották.

A kopt irodalom utolsó említést érdemlő vallási tematikájú műve a *Triadon*, amely a kopt hagyomány és nyelv megőrzését tűzte ki célul.

Az arab kor a kopt irodalmi hagyomány végét jelentette, amivel lezárult az ókori Egyiptom története.

ELLENŐRZŐ KÉRDÉSEK ÉS FELADATOK

1. Vázolja a kopt írás szerepét a Későbirodalom korában!
2. Melyek a kopt irodalom főbb jellemzői?
3. Mi a kopt elbeszélő irodalom szerepe az egyiptomi irodalomban?
4. Melyek a kopt költészeti hagyományai?

Összegzés

Az ókori Egyiptomban megjelentek az irodalmi **műnemek** (líra, epika, dráma). Köztudott azonban, hogy az irodalomtudomány csak később elemezte a műnem- és műfajelméleti rendszert [Hegel: Esztétika – 1838].

Óbirodalom:

Líra – munkadalok (Hordszékvivők dala, Pásztordal)

Epika – Imhotep Intelmei, Ptahhotep Intelmei, Dzsedefhór Intelmei

Középbírodalom:

Líra – Életunt beszélgetése lelkével

Epika – Ipuwer Intelmei, Heti király Intelmei, Noferti Intelmei, A paraszt panaszai, Szinuhe története, Hajótörött története, a Westcar-papirusz meséi

Dráma – Dramatikus Ramesszeum papirusz I. Szenuszert (Szeszósztrisz) korából (vallási misztériumjáték)

Újbirodalom: az egyiptomi himnuszirodalom virágkora

Líra – Ehnaton Naphimnusz, Amon-himnusz, Ptah-himnusz, Thóth-himnusz

Epika – Petubasztisz-regény, Két testvér, Királyfi és a Sors, Igazság és Hamisság története, Venamon utazása, Hórusz és Séth története, Égi tehén mítosza, Ani Intelmei

Későbirodalom:

Epika – Napszemtörténet, Szetna és Sziuszire története

KÖTELEZŐ OLVASMÁNYOK

1. Ptahhotep intelmei. / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. Хрестоматия по истории древнего востока. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963.
2. Ipuwer intelmei. / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. Хрестоматия по истории древнего востока. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963.
3. Heti király intelmei. / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. Хрестоматия по истории древнего востока. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963.
4. Életunt beszélgetése lelkével. / под ред. И. Брагиновского. Пoesия и проза древнего Востока. – Москва: изд. Художественная литература, 1973.
5. A paraszt panasza. / szerk. Domokos János. A világirodalom legszebb elbeszélései (az ókortól a XX. századig) I–III. – Bp.: Európa Könyvkiadó, 1971.
6. Hajótörött története. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
7. Szinuhe története. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
8. Naphimnusz. / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. Хрестоматия по истории древнего востока. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963.
9. Ptah-himnusz. / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. Хрестоматия по истории древнего востока. – Москва: Изд-во восточной литературы, 1963.
10. A két testvér története. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
11. Igazság és Hamisság története. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
12. Királyfi és a Sors. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
13. Venamon utazása. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
14. Hórusz és Séth története. / под ред. И. Брагиновского. Пoesия и проза древнего Востока. – Москва: изд. Художественная литература, 1973.
15. Halottak Könyve. / под ред. И. Брагиновского. Пoesия и проза древнего Востока. – Москва: изд. Художественная литература, 1973.
16. A héja és a macska. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.
17. Az oroszlán és az egér. / под ред. Вл. Биков. Сказки и повести древнего Египта. – Москва: Госиздат, 1956.

HIVATKOZOTT IRODALOM

1. Dobrovits Aladár. Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban. Válogatott tanulmányok I–II. – Bp.: Akadémiai Kiadó, 1979.
2. Dobrovits Aladár. Egyiptom és az ókori kelet világa. Összegyűjtött tanulmányok I–II. – Bp., 1975.
3. Dobrovits Aladár. Óegyiptomi novellák. – Bp.: Magyar Helikon, 1963.
4. Goldziherné Freudenberg Mária. Óegyiptomi mesék. – Bp., 1928.
5. Kákosy László. Az ókori Egyiptom története és kultúrája. – Bp.: Osiris Kiadó, 1998.
6. Kákosy László. Varázslás az ókori Egyiptomban. – Bp.: Akadémia Kiadó, 1969.
7. Pók Lajos szerk. A kultúra világa. Világirodalom, filozófia. szerk. – Bp.: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.
8. Domokos János szerk. A világirodalom legszebb elbeszélései (az ókortól a XX. századig) I–III. – Bp.: Európa Könyvkiadó, 1971.
9. Székely Béla szerk. Zsebenciklopédia. – Bp.: Gondolat, 1975.
10. Új magyar lexikon 1–7. –Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960–1972.
11. Világirodalmi lexikon I–XIX. – Bp.: Akadémia Kiadó, 1970.
12. Історія світової культури: Навч. посібник / Керівник авт. Колективу Л.Т. Левчук. – Київ: Либідь, 2000.
13. Коростовцев М.А. Писцы древнего Египта. – Москва: изд. Восточной литературы, 1962
14. Крижанівський О.П. Історія стародавнього сходу. – Київ: Либідь, 2000.
15. Артамонов С.Д. Литература древнего мира. – Москва: Просвещение, 1988
16. История всемирной литературы I–IX.: / под ред. И.С. Брагинский – Москва: Наука, 1983.
17. История древнего востока: Учебник / под ред. В.И. Кузицина – Москва: Высшая школа, 1979.
18. История древнего востока: Учебник / под ред. В.И. Кузицина – Москва: Высшая школа, 1988.
19. Н. Л. Просина, И.С. Свенцицкая. Практикум по истории древнего мира. – Москва: Изд-во Просвещение, 1965.
20. Сказки и повести древнего Египта: / под ред. Вл. Биков. – Москва: Госиздат, 1956.
21. Хрестоматия по истории древнего востока: / под ред. В.В. Струве и Д.Г. Редера. – Москва: изд-во восточной литературы, 1963.

22. Пoesия и проза древнего Востока: / под ред. И. Брагинoвского. – Москва: изд. Художественная литература, 1973.